

סבך הנספח לפוליסת ביטוח מנהלים

בג"צ 846/93 ברק נ' בית-הדין הארצי לעבודה¹

דב"ע נב/147-3 רבלון (ישראל) בע"מ — ברק²

חנה הרדוף *

ביטוח מנהלים מהווה מרכיב חשוב במערכת הביטוח הסוציאלי הוולונטרי בישראל. חשיבותו רבה במיוחד בתחום הביטוח הפנסיוני. עם גידול מספר האנשים העובדים על פי הסכם עבודה אישי (להבדיל מהסכם קיבוצי) גדל הביקוש לביטוח מנהלים. בשנים האחרונות משמש ביטוח זה גם השלמה לביטוח בקרנות הפנסיה החדשות (אלה שהוקמו בעקבות החלטות הממשלה מיום 29.3.1995), מפני שהשכר המבוטח בהן אינו יכול לעלות על פעמיים השכר הממוצע במשק.

כספי תגמולים וכספי פיצויים

תכניות ביטוח המנהלים, שמנהלות חברות ביטוח, הוכרו כקופות גמל על פי תקנות מס הכנסה (כללים לאישור ולניהול קופות גמל), תשכ"ד-1964 (להלן: "תקנות מס הכנסה").

בדרך כלל משלמים הן המעביד והן העובד דמי ביטוח בשיעור 5% משכר העובד; מקובל לכנות כספים אלה "כספי תגמולים". בנוסף ל-5%, משלם המעביד בדרך כלל עוד 8.33% משכר העובד במקום פיצויי פיטורים או על חשבון פיצויי פיטורים³; מקובל לכנות כספים אלה "כספי פיצויים". על פי הפוליסות שהיו נפוצות בעבר, קיבל העובד השלום חדר-פעמי בתום תקופת הביטוח, לאחר פרישתו מעבודה בגיל הפרישה הנקוב בפוליסה. הפוליסות המקובלות כיום באות להבטיח לעובד קצבה לכל ימי חייו, לאחר פרישתו מעבודה מחמת גיל; כספי הפיצויים מיועדים הן לפיצויי פיטורים והן לקצבה.

* שופטת (כדימוס) של בית הדין האזורי לעבודה בתל-אביב.

1 בג"צ 846/93 ברק נ' בית-הדין הארצי לעבודה, פ"ד נא(1) 3 (להלן: פרשת ברק).

2 דב"ע נב/147-3 רבלון (ישראל) בע"מ — ברק, פד"ע כה 115 (להלן: פרשת רבלון).

3 במקום פיצויי פיטורים אם התקיים אחד משני התנאים אשר בסעיף 14 לחוק פיצויי פיטורים, תשכ"ג-1963. על חשבון פיצויי פיטורים, אם לא התמלא אחד משני התנאים הנזכרים לעיל, כפי שנאמר בפרשת רבלון, שם, בע' 121, ובפסקי דין קודמים שלא פורסמו.

למהותם של כספי הפיצויים נודעת חשיבות שעה שמתעוררות השאלות אם ובאיזו מידה חלה על המעביד חבות לפיצויי פיטורים בגין פיטורים או התפטרות של העובד. במקרה שהמעביד – ולא העובד – זכאי לכספי הפיצויים, "נשברת" תכנית הביטוח. על פי פוליסות הביטוח, ערך הפדיון של כספי הפיצויים הוא בדרך כלל הסכום המרבי שניתן לשלמו למעביד. יתרת ערך הפדיון של הפוליסה (כספי התגמולים) מגיעה בדרך כלל לעובד.

הבעלות על פוליסת ביטוח מנהלים

על פי תקנה 44(א) לתקנות מס הכנסה, חייבת פוליסת ביטוח מנהלים להיות רשומה על שם המעביד. בענף הביטוח מקובל לכנות את המעביד "בעל הפוליסה" ואת העובד – "המבוטח". לפי המינוח בחוק חוזה הביטוח, תשמ"א–1981 (להלן: "חוק חוזה הביטוח"), המעביד הוא המבוטח, והעובד הוא המוטב. עובד שהפסיק את עבודתו אצל מעבידו, רשאי לפדות את פוליסת ביטוח המנהלים, כולה או חלקה (אך בדרך כלל לא ניתן לפדות את כספי התגמולים לפני תום שישה חודשים מיום הפסקת העבודה⁴). אם מתכוון העובד לעבור לשירותו של מעביד אחר, עשוי הוא להיות מעוניין לקבל את הבעלות על הפוליסה, כדי שהוא ומעבידו החדש ימשיכו בביטוח על פי אותה פוליסה. אצל סוכני ביטוח מצויים טפסים, בנוסחים שונים, המפרטים באילו תנאים תועבר פוליסת הביטוח מן המעביד אל העובד. טפסי העברת בעלות אלה משמשים נספח לפוליסה. המעביד יכול להתנות, למשל, כי העובד יהפוך לבעל הפוליסה בעזיבת עבודתו לאחר תקופת שירות שלא תפחת משלוש שנים. נספח מקובל הוא זה המכונה "נספח העברת בעלות אוטומטית". על פיו יקבל העובד לבעלותו את הפוליסה לכשיפרוש מעבודתו אצל מעבידו מכל סיבה שהיא, כלומר, גם אם יפסיק העובד את עבודתו בנסיבות שאינן מזכות אותו בפיצויי פיטורים. מעביד זהיר יסכים לצירוף נספח העברת בעלות אוטומטית אל הפוליסה רק אם הוא מכיר היטב את עובדו ובוטח ביושרו ובישרתו. מה הדין כאשר מעביד שהסכים לצירוף נספח העברת בעלות אוטומטית מגלה כי עובדו גרם לו נזק במעשי גנבה והפרת אמונים? לשאלה זו נדרשו בית הדין לעבודה, על שתי דרגותיו, ובית המשפט הגבוה לצדק בפרשה נושא רשימה זו.

הרקע

יעקב ברק עבד אצל רבלון (ישראל) בע"מ (להלן: "רבלון") שש-עשרה שנים, מתוכן היה המנהל הכללי של רבלון במשך חמש שנים. ביוני 1990 הוא התפטר מעבודתו.

4 תקנה 34 לתקנות מס הכנסה (ראו גם תקנות 35 ו-46).

בתקופת עבודתו של ברק רכשה רבלון מחברות ביטוח שונות פוליסות ביטוח מנהלים לטובת ברק. לפוליסות אלה צורפו נספחי העברת בעלות אוטומטית, בנוסחים שונים. לאחר הפסקת עבודתו, ביקש ברק מחברות הביטוח – בהסתמך על הנספחים – להעביר את הבעלות על הפוליסות לאדם מסוים. רבלון התנגדה לבקשה זו. לטענתה ברק גרם לה נזקים כבדים על ידי הוצאת כספים במרמה וזיוף מסמכים. רבלון ביקשה מחברות הביטוח לשלם לה את כספי הפוליסות או לדאוג שהעניין יוכרע בבית משפט. נוכח התביעות הנוגדות זו את זו, פנו חברות הביטוח לבית הדין האזורי לעבודה בתל-אביב⁵ בבקשה לסעד בדרך של טען כיניס, כדי שיורה להן למי להעביר או לשלם את פוליסות הביטוח.

שלושת פסקי הדין

בית הדין האזורי לעבודה דן בשאלה המשפטית בדבר פירושם של נספחי העברת הבעלות האוטומטית: בהנחה שיוכחו המעשים הפסולים אשר רבלון מייחסת לברק (ואשר מוכחים על ידו), הזכאי ברק לרישום הפוליסות על שמו או על שם מי שהוא הורה? בית הדין ענה לשאלה זו בחיוב. רבלון בוודאי לא העלתה על דעתה אפשרות שברק יעשה את המעשים שהיא מייחסת לו, אבל רבלון הסכימה שגם בנסיבות הנטענות על ידה לא יחולו הסעיפים בחוק פיצויי פיטורים, תשכ"ג–1963 (להלן: "חוק פיצויי פיטורים"), המאפשרים שלילת פיצויי פיטורים או הפחתתם. לדעת בית הדין האזורי, "הנוסח של נספחי העברת פוליסות ביטוח המנהלים... כלשונם, במשמעותם הרגילה, על פניהם, כפי שהוסכמו בין המעבידה לעובדה הבכיר, בהקשר של פיצויי פיטורים עתידיים... לא ניתן לפירוש מגביל, לפיו לא תחול ולא תתחייב העברת הבעלות על הפוליסות הנ"ל אם יתרחש מקרה חמור ביותר, כאשר בחרו הצדדים... לאמץ את הניסוח 'מכל סיבה' או 'מסיבה כלשהיא' לענין נסיבות עזיבתו של העובד"⁶.

רבלון ערערה⁷. בית הדין הארצי לעבודה קיבל את הערעור. דעת הרוב הייתה כי יש לפרש את הדיבור "מכל סיבה שהיא" פירוש תכליתי "המבוסס על המשמעות ההגיונית והאמיתית אליה כוונו הצדדים. פירוש זה גורס כי ברק יהיה זכאי לכספי הפוליסה אם יפוטר, למעט במקרים המנויים בסעיף 16 או 17 לחוק פיצויי פיטורים, הקובעים אימתי ניתן לשלול פיצויי פיטורים מעובד שפוטר, או במקרה בו תהיה 'קפיצה של הרגע האחרון' [התפטרות] לפני פיטורים ששלילת פיצויי פיטורים בצידם"⁸. יתר על כן, הפירוש לפי פשוטן של מלים אינו עולה בקנה אחד עם עקרון תום הלב. פוליסות הביטוח, על נספחיהן, נובעות מחוזה העבודה. ברק לא קיים את החוזה בתום לב וכדרך מקובלת, אם נכונות טענותיה העובדתיות של רבלון.

5 תב"ע נא/712-3 הפניקס הישראלי חברה לביטוח בע"מ – ברק (לא פורסם).

6 שם.

7 פרשת רבלון, לעיל הערה 2.

8 שם, בע' 124.

ואולם ברק זכאי לדמי הביטוח ששולמו מכספיו שלו. אלה "ישוחררו" לברק, אם יבקש זאת, לפי ערכם הריאלי. (הלכה רבת שנים היא כי העובד תמיד זכאי לכספים שבקופת גמל הנובעים מתשלומיו שלו.)

ברק עתה לבית המשפט הגבוה לצדק⁹, בלא הועיל. בית המשפט החליט כי פסק הדין של רוב שופטי בית הדין הארצי יעמוד בעינו, על כל הכרעותיו. בפסק דינו הטעים בית המשפט כי כל טקסט מחייב פרשנות. הדיבור "מכל סיבה" אינו ברור כשלעצמו. חוזה יש לפרש לפי אומד דעתם של הצדדים¹⁰, ובראש ובראשונה לפי התכלית או הכוונה הסובייקטיבית המשותפת לשני הצדדים. בהיעדר ממצא של בית הדין כי הייתה לברק ולרבולון כוונה משותפת לגבי נספחי העברת הבעלות, יש לבחון את תכליתם האובייקטיבית של נספחים אלה. התכלית האובייקטיבית "המשקפת את היעדים והמטרות אשר יש להניח כי הצדדים לחוזה, כאנשים סבירים, היו מבקשים להגשים... תכלית אובייקטיבית זו היא פרי הקונסטרוקציה המשפטית"¹¹. ביטוח המנהלים והנספחים נעשו במסגרת יחסי עובד-מעביד. על רקע זה אין התכלית האובייקטיבית של הנספחים יכולה להיות הענקת כספי ביטוח לעובד שפרישתו מן העבודה קשורה בביצוע עברות חמורות הפוגעות באינטרסים של המעביד.

מטעם ברק נטען כי כל פוליסת ביטוח מנהלים, על נספחיה, מהווה חוזה לטובת אדם שלישי, המקנה לברק זכות עצמאית לדרוש מחברת הביטוח קיום חיוביה כלפיו¹². טענה זו נדחתה מניה וביה על ידי הרוב בית הדין הארצי לעבודה, אך היא נתקבלה על ידי המיעוט. בית המשפט הגבוה לצדק לא ייחס חשיבות לטענה, בגורסו כי זכותו של ברק "יונקת את חיותה מלשון הנספחים"¹³, יהיה המבנה המשפטי אשר יהיה.

דיון

בית הדין הארצי לעבודה ובית המשפט הגבוה לצדק דנו בנספחים כמנותק מהפוליסות שאליהן סופחו. על סוגן של פוליסות אלה ועל תוכנן לא נאמר דבר. מכאן נובעת, כנראה, העובדה שלא הבחינו בין כספי פיצויים ובין כספי תגמולים. בית המשפט הגבוה לצדק, בסכמו את מסקנתו, אמר: "פרישה 'מכל סיבה' – המזכה לדמי הביטוח [הכוונה בוודאי לכספי הביטוח] – אינה משתרעת על פרישה בעקבות ביצוע מעשי גנבה והפרת אמונים הגורמים נזק למעביד"¹⁴. מאחר שבית המשפט הגבוה לצדק סמך את ידיו על הכרעת בית הדין הארצי, יש

9 פרשת ברק, לעיל הערה 1.

10 לפי סעיף 25 לחוק החוזים (חלק כללי), תשל"ג-1973 (להלן: "חוק החוזים הכללי").

11 פרשת ברק, לעיל הערה 1, בע' 10-11.

12 על פי חוק החוזים הכללי, סעיף 34.

13 פרשת ברק, לעיל הערה 1, בע' 9.

14 שם, בע' 14.

לפנות לחלק האופרטיבי שבפסק הדין של בית הדין. שם נאמר כי על בית הדין האזורי לפסוק, נוכח הראיות שתובאנה לפניו, אם ברק הפסיק את עבודתו בנסיבות המצדיקות את "שלילתה של פוליסת ביטוח המנהלים"¹⁵ (ההדגשות שלי — ח.ה.). בשני פסקי הדין הלשון היא גורפת אך לא חד־משמעית. הם ניתנים לפירוש שלפיו קיימות רק שתי חלופות: (א) ברק זכאי לפוליסות או למלוא ערך פדיון או (ב) רבלון זכאית לערך הפדיון שיוותר לאחר שינוכו מערך הפדיון הכולל דמי הביטוח ששילם ברק (לפי ערכם הריאלי). אולם ייתכן — אף קרוב לוודאי — כי על פי תנאי הפוליסות, או חלק מהן, היה ברק זכאי לכספי התגמולים¹⁶. עניין זה היה טעון בדיקה.

פסק הדין של בית המשפט הגבוה לצדק הובן כקובע הלכה כי לעובד, אשר עשה מעשים חמורים שפגעו במעבידו, אין כל זכות על פי פוליסת ביטוח מנהלים מלבד הזכות לקבל את הכספים הנובעים מתשלומיו שלו¹⁷. אולם פסק הדין גם ניתן לפירוש שלפיו הוא קובע רק כי עובד כזה אינו זכאי לקבל את הבעלות על הפוליסה או את מלוא ערך פדיונה. ייתכן כי הפירוש השני הוא הנכון, מהסיבות שאמנה להלן.

הדיונים המשפטיים נסבו אך ורק על נספחי העברת הבעלות האוטומטית. פרשנותם התכליתית הביאה לאיננם. בחינתם באספקלריה של סעיף 39 לחוק החוזים הכללי הביאה לאותה תוצאה: הם אינה תופשים¹⁸. כאמור, לא נתנו בית הדין הארצי ובית המשפט הגבוה לצדק את דעתם לתוכנן של פוליסות הביטוח. הם גם לא דנו בשאלות אם ובאיזו מידה זכאית רבלון לתרופה של השבה; דומה שלא יכלו לדון בשאלות אלה בהיעדר ראיות. דיון כזה בוודאי מחייב, בכל הנוגע לכספי התגמולים, הבחנה בין תקופת העבודה שקדמה למעשים החמורים (אם אכן נעשו) ובין זו שאחריה. שלילת כספי התגמולים מברק אינה יכולה לנבוע מהוראות חוק פיצויי פיטורים, כאשר עד להתפטרותו של ברק היה חוק זה חל על כספי פיצויים

15 פרשת רבלון, לעיל הערה 1, בע' 124–125.

16 כספי התגמולים — שהם יתרת ערך הפדיון של הפוליסה לאחר ניכוי ערך הפדיון של כספי הפיצויים — נובעים הן מתשלומי העובד והן מתשלומי המעביד. לכאורה הם עולים אפוא על תשלומי העובד. למעשה ייתכן שיהיו פחותים. הסיבה העיקרית לכך היא שחלק ניכר מדמי הביטוח נזקף לחשבון הביטוח למקרה מוות, אשר אינו ניתן לפדיון. לעניין השיטה לחישוב ערכי הפדיון, ראו ח' הרדוף זכויות עובדים בקופות גמל (1997) 99.

17 בהמ' (ב"ש) 13768/97 כהן נ' חב' רייכרט תעשיות בע"מ (לא פורסם) נדונה בקשה להורות למפרק זמני לשחרר כספי קופות גמל, לרבות תכניות ביטוח מנהלים. הועלו טענות כנגד המבקשים כי הם אחראים לאי־סדרים ולמעשי תרמית בחברה שבפירוק. גם כאן הייתה הסכמה בין בעלי הדין שבית המשפט יכריע קודם כל בשאלה אם יש מקום לעכב את פדיון הכספים. לא היה נספח העברת בעלות. בית המשפט המחוזי ציטט שני משפטים מתוך פסק הדין בפרשת ברק והסיק מהם הלכה כי "חברה רשאית להמנע מתשלום כספים מכוח ביטוח מנהלים, אם העובד ביצע עברות חמורות שפגעו באינטרסים שלה". אושר עיכוב הכספים עד לביטול העובדות (סעיף 51) (ב) לחוק חוזה הביטוח, הנוגע לעניין, לא הזכר.

18 ראו בג"צ 59/80 שירותי החברה ציבוריים באר־שבע בע"מ נ' בית הדין הארצי לעבודה, פ"ד לה (1) 828, 839, וכן ע"א 2738/90 יחב נ' בן טובים, פ"ד מז (1) 695, 701–702.

בלבד. לפיכך קשה לייחס לפסקי הדין כוונה לשלול מברק – בלא הסבר בדבר העילה – את כל הזכויות שנצברו על פי הפוליסות במשך תקופת עבודתו, כחלק מהתמורה בעד העבודה¹⁹.

על כספי התגמולים חל חוק חוזה הביטוח, שכן כספים אלה מיועדים לביטוח חיים כהגדרתו בחוק זה²⁰. כאשר אין בפוליסת הביטוח, או בהסכם אחר המחייב את העובד והמעביד, הוראה לעניין הזכאות לכספי התגמולים, יש ליישם את סעיף 12(א) לחוק חוזה הביטוח. סעיף זה קובע, בין היתר, כי מקום שנקבע מוטב שאינו המבוטח (מצב הקיים תמיד בפוליסת ביטוח מנהלים), תהיה הזכות לתגמולי הביטוח למוטב (העובד). כספי פדיון אמנם אינם בגדר תגמולי ביטוח, אך ההיגיון מחייב כי מי שזכאי לתגמולי הביטוח על פי פוליסת ביטוח מנהלים, בהגיעו לגיל הפרישה, זכאי לערך פדיונם, כל אימת שניתן לפדותם²¹ (כאשר מקרה הביטוח הוא מות העובד, זכאי לתגמולי הביטוח האדם שקבע העובד כמוטב, אולם אם הותיר העובד שאירים, הם הזכאים לכספי הפיצויים, לפי סעיף 5 לחוק פיצויי פיטורים). בדיקת פוליסות הביטוח הייתה נחוצה אף לעניין כספי הפיצויים, כדי לוודא אם אלה מיועדים גם לביטוח קצבה. סעיף 26(א)(1) לחוק פיצויי פיטורים קובע, בין היתר, כי סכומים ששולמו לקופת גמל למטרת פיצויי פיטורים והמיועדים גם לביטוח קצבה, ניתנים להחזרה רק בהתקיים שני תנאים אלה: (א) העובד חדל לעבוד בנסיבות שאינן מזכות אותו בפיצויי פיטורים ו-(ב) נקבע בהסכם קיבוצי או בהסכם אחר שהסכומים ניתנים להחזרה. במקרה הנדון כאן לא התקיים התנאי השני, אלא אם כן הותנה בפוליסה עצמה שכספי הפיצויים ניתנים להחזרה למעביד. ייתכן שפרקליטו של ברק, בניסיונו "להציל" את נספחי העברת הבעלות

19 על היות דמי גמולים, שמשלם מעביד, חלק מהתמורה בעד עבודת עובדו, ראו ד"ר 13/62 קונה נ' וקסלר, פ"ד יז 1800, וכן ע"א 809/90 לידאי נ' לידאי, פ"ד מו(1) 602, 611.
20 למרות שכיחותו של ביטוח מנהלים, אין בחוק חוזה הביטוח הוראה מיוחדת לסוג זה של ביטוח (יש בו אף הוראות – בסעיף 51(ב) – הנוגדות את עקרונות ביטוח המנהלים).
21 יש הרואים בדב"ע נה/18-2 יצחקי – חברה ישראלית למובילים בע"מ, פד"ע כט 380, כאסמכתא לכך שעובד שאינו זכאי לפיצויי פיטורים, זכאי לערך פדיון פוליסת ביטוח המנהלים שיוותר לאחר ניכוי ערך הפדיון של כספי הפיצויים (אלא אם כן הסכימו העובד והמעביד על הסדר אחר). סבורתני כי אין פסק הדין יכול לשמש אסמכתא כאמור, בגלל אי-כהירות עובדותיו ובגלל הנמקתו הרופפת. (א) כפי שנאמר בסעיף 1 לפסק הדין, תבע העובד ממעבידו "פיצוי על אי-ביצוע הפרשים לביטוח מנהלים". בהמשך נאמר כי סכומים שנוכו ממשכורתו של העובד, לשם העברתם לחברת הביטוח, לא הועברו. אין זה ברור אפוא אם הייתה קיימת פוליסת ביטוח לטובת העובד. על תוכן הפוליסה – אם הייתה כזאת – לא נאמר דבר; (ב) בית הדין הארצי לעבודה קבע כי עומדת לעובד חוקת החפזות מפשע, מפני שבית המשפט המחוזי זיכה אותו (לאחר שהפרקליטות ביטלה את כתב האישום נגדו). לא הובהר מדוע אין העובד זכאי לפיצויי פיטורים; (ג) בית הדין האזורי חייב את המעבידה להחזיר לעובד את הסכומים שהופרשו ממשכורתו. לעומת זאת, פסק בית הדין הארצי כי העובד זכאי לקבל מחברת הביטוח (ששמה לא ננקב) את כל הסכומים אשר בפוליסה, בניכוי הסכום שיועד לפיצויי פיטורים; (ד) מסקנתו של בית הדין הארצי לא הושתתה על תנאי הפוליסה (אם הייתה כזאת) או על סעיף 12(א) לחוק חוזה הביטוח (פסק הדין פורסם רק חלקית, אך מהחלקים שהושמטו בפרסום אין ללמוד דבר לעניין ביטוח המנהלים).

האוטומטית, לא הבהיר די הצורך את השוני שבין כספי הפיצויים ובין כספי התגמולים. אם כן, היה הדבר מחייב משנה זהירות והימנעות משפה גורפת. אפשר היה לפסוק כי יש לנהוג בפוליסות ובכספי הביטוח תוך התעלמות מקיום הנספחים.

אפשר היה לטעון כי נספח העברת בעלות אוטומטית כמוהו כקביעה בלתי חוזרת של המוטב. טענה זו הייתה, קרוב לוודאי, מפנה את תשומת הלב לשוני שבין כספי הפיצויים ובין כספי התגמולים שנצברו בתכנית ביטוח מנהלים. היעדר הבחנה בין כספי פיצויים ובין כספי תגמולים עלול להביא לתוצאות שליליות, בגלל כוחם המחייב של פסקי דין של בית המשפט הגבוה לצדק. בערכאות השיפוטיות (ובמיוחד בבית המשפט המחוזי, בדונו בענייני פשיטת רגל ופירוק) מועלית מדי פעם בפעם טענה כי כספי התגמולים משלימים את כספי הפיצויים או באים על חשבונם, טענה אשר אין לה יסוד. יש להניח כי בעקבות פרשת ברק תושמע טענה כי עובד שעשה מעשים חמורים, שהסבו נזק למעבידו, אינו זכאי אלא להחזר הסכומים שהוא שילם לחברת הביטוח, על פי תכנית לביטוח מנהלים. חוששתני שטענה זו עלולה להתקבל בלא שייבדקו כל המסמכים ודברי החקיקה הנוגעים לעניין.